

RESEARCH ARTICLE

Contextological Translation: Corpus As An Object In Dictionary Creation

Mohichehra Abramotova

2nd-year Master's student Tashkent State University of Oriental Studies, Tashkent, Uzbekistan

Samida Mustafayeva

Scientific Advisor: DSc., Associate Professor, Uzbekistan

VOLUME: Special Issue 2026

PAGE: 186-188

Copyright © 2026 European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, this is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-Share Alike 4.0 International License. Licensed under Creative Commons License a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Abstract

This article analyzes the phenomena of synonymy in the Uzbek language and explores the potential of corpus linguistics methods in creating contextological dictionaries. It examines nominal, verbal, and adjectival synonymy, their context-dependence, semantic distinctions, and stylistic features. Corpus-based observations demonstrate the importance of these methods for dictionary compilation, classification of synonymic units, and identification of their pragmatic and connotative characteristics.

KEY WORDS

synonymy, translate, nominal synonymy, verbal synonymy, adjectival synonymy, context, corpus linguistics, lexical-semantic analysis, stylistic differentiation, connotation, pragmatic meaning, synonymic series, lexical system.

INTRODUCTION

Hozirgi zamon leksikografiyasi an'anaviy lug'at tuzish tamoyillaridan kompyuter lingvistikasiga asoslangan yangi yondashuvlarga o'tmoqda. Ayniqsa, til birligining real nutqiy muhitini – kontekstni – aniq qayd etish bugungi lug'atlarning eng muhim talabi hisoblanadi. Til korpuslari kontekstologik lug'at yaratishda markaziy obyektga aylanib, so'zning tarjima, semantik, pragmatik, sintaktik va kollokativ xususiyatlarini real nutq namunalariidan kelib chiqib tavsiflash imkoniyatini bermoqda. Korpus – ma'lum mezonlar asosida jamlangan, tartiblangan, teglangan matnlar majmuasi. U so'zlarning kontekstual qo'llanish chastotasini, kollokatsiyalarni, sintaktik bog'lanishlarni, uslubiy xususiyatlarni aniq statistik va tasdiqlangan shaklda beradi. Bu esa kontekstologik lug'atlar uchun asosiy manba hisoblanadi.

Korpusning afzalliklari: Obyektivlik – lug'at muallifi subyektiv xulosa qilmaydi, barcha ma'lumot korpus faktlariga tayangan

bo'ladi. Ko'lamlilik – minglab yoki millionlab kontekstlar tahlili asosida aniq tavsif beriladi. Chastota tahlili – eng faol va passiv birikmalar ajratiladi. Avtomatlashtirilgan qidiruv – konkordanslar, word-sketch, lemmatizatsiya, n-gramlar orqali.

Yaqin yillardan buyon O'zbek tilida kontekstologik lug'atlar yaratish masalalari ancha rivojlanib kelmoqda. AmirTemur Corpus, UzCorpus, O'zbek tili ta'limiy korpusi kabilar ustida olimlar va ularning shogirdlari haligacha izlanishlar olib borishmoqda. O'zbek tili uchun mavjud korpuslarda 100 minglab real kontekstlar, kollokatsion bog'lanishlar, stilistik qatlamlar aniqlanadi. Shu bilan birga O'zbek tilida kontekstologik lug'atlar yaratishda bir qancha muammolar ham mavjud, jumladan:

- matnlar yetishmasligi;
- teglangan korpuslarning kamligi;

- morfologik analizatorlarning mukammal emasligi;
- turli uslublarda matnlar nisbatan kam.

Istiqbolli yo'nalishlar: avtomatik kontekst ajratish dasturlarini yaratish; o'zbek tilida word-sketch tizimlarini joriy etish; ta'limiy kontekstologik lug'atlar yaratish (maktab, OTM, ilmiy uslub bo'yicha); terminologik kontekstologik lug'atlar. Sinonimlar qaysi so'z turkumiga oidligiga ko'ra bir necha guruhlariga ajratiladi. Ushbu maqolada ot, fel va sifat sinonimiyaga oid bir qancha misollarni ko'rib chiqamiz:

1. Ot sinonimiya - umumiy semantik maydonga mansub bo'lib, bir-biriga yaqin yoki qisman mos keladigan ma'nodagi otlarning o'zaro munosabatidir. Ular ko'pincha denotativ ma'no, kontekst talabi, stilistik nuansa, emotsional bo'yoq orqali farqlanadi. Korpus asosida ot sinonimiyasi tahlili:

"Kishilik xulqi" semantik maydoni: Misol: "do'st – o'rtoq – hamroh – sherik"

So'z Korpusdagi asosiy kontekstFarqi

do'st "Do'st tutinmoq", "chin do'st", "do'stlik"
Emotsional, ijobiy, shaxslararo mehr

o'rtoq "Maktab o'rtoqlari", "sinf o'rtog'i" Neytral,
tengdoshlar uchun

Hamroh "Safarda hamroh", "yo'lda hamroh bo'lmoq" Birga
yuradigan shaxs, vaqtinchalik

Sherik "Sherik bo'lmoq", "tadbirkorlik sherigi" Biror
faoliyatda ishtirokchi

Umuman olganda, sinonimlar bir predmetni bildirmaydi, balki kontekstga ko'ra tanlanadi.

2. Fe'l sinonimiya – harakatni anglatadigan birliklar o'rtasidagi yaqin ma'noviy munosabatlar. Fe'llarda sinonimiya harakatning usuli, kuchi, subyektning munosabati, uslubiy ohang orqali farqlanadi.

Korpus asosida fe'l sinonimiyasi: "ko'rmoq – ko'zdan kechirmoq – kuzatmoq – guvoh bo'lmoq" maydoni:

Fe'l Korpus konteksti Farqlanishi

ko'rmoq "manzarani ko'rmoq", "kino ko'rmoq"
umumiy sezish

Kuzatmoq "holatni kuzatmoq", "tajribani kuzatmoq"
davomiylik, diqqat

ko'zdan kechirmoq "hujjatlarni ko'zdan kechirmoq"

tekshirish, nazorat

guvoh bo'lmoq "hodisaga guvoh bo'ldi" voqea
ishtirokchisi bo'lish

3. Sifat sinonimiya – belgining darajasi, uslubiyligi, ijobiy–salbiy bahosi orqali farqlanuvchi sinonim sifat birliklari o'rtasidagi munosabat. Korpus asosida sifat sinonimiyasi: "yaxshi – zo'r – a'lo – ma'qul – munosib"

Sifat Korpus konteksti Farqlanishi

Yaxshi "yaxshi odam", "yaxshi baho" umumiy

zo'r "zo'r film", "zo'r natija" emotsional, norasmiy

a'lo "a'lo daraja", "a'lo sifat" yuqori baho

ma'qul "ma'qul variant" moslik, maqbullik

Munosib "munosib javob", "munosib hayot" axloqiy
baho

Har bir ot/fe'l/sifat sinonimlar guruhi uchun lug'atda quyidagilar keltiriladi:

1. Asosiy ma'no va semantik farqlar
2. Stilistik bo'yoq (kitobiy, so'zlashuv, poetik...)
3. Korpusdan misollar (kontekst bilan)
4. Kollokatsiyalar
5. Qo'llanish chastotasi
6. Daraja va ekspressivlik mezonlari

Umumiy xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, tilning leksik tarkibi doimiy harakat va o'zgarish jarayonida bo'lib, undagi sinonimiya hodisasi ushbu jarayonning eng muhim manbalardan biridir. Sinonim birliklar tilda ma'no nozikliklarini, nutq rang-barangligini, uslubiy boylikni ta'minlaydi, shu bois ularni har tomonlama o'rganish, xususan ot sinonimiya, fe'l sinonimiya va sifat sinonimiyani tizimli tahlil qilish lisoniy tadqiqotlarning dolzarb yo'nalishidir. Ot sinonimiyalarning o'ziga xosligi ularning predmet, shaxs, tushuncha va hodisalarning rang-barang sifatlarini nomlashi, ma'no ko'lamining tor yoki kengligi bilan farqlanishida namoyon bo'ladi. Masalan, "o'qituvchi – ustoz – muallim", "qo'rquv – vahima – cho'chish" kabi sinonim qatorlar semantik kenglik, emosional bo'yoq va uslubiy vazifasiga ko'ra tabaqalanadi. Bu guruhdagi sinonimlar ko'proq ijtimoiy-madaniy omillar, nutq uslubi va kontekst bilan chambarchas bog'liq. Fe'l sinonimiya esa harakat, holat va jarayonlarning turlicha ifodalanishi bilan

ajralib turadi. Fe'llar, ayniqsa, kontekst ta'sirida ma'nosini o'zgartirishi, kuchaytirishi yoki yumshatishi bilan boshqacha tabiatga ega. Masalan, "ketmoq – jo'namoq – tark etmoq", "aytmoq – ta'kidlash – bildirmoq" kabi qatorlarda harakatning yo'nalishi, rasmiylik darajasi va maqsadi turlicha aks etadi. Fe'l sinonimiyasining dolzarbligi shundaki, u gapning dinamikasini belgilaydi, nutqqa aniq harakat xarakteri beradi. Sifat sinonimiyasi esa predmet yoki shaxsning belgisini ifodalashda aniqlik, baholovchanlik, estetik bo'yoq kabi kategoriyalarni chuqurlashtiradi. Sifatlar sinonimiyasi, masalan, "go'zal – chiroyli – latofatli", "kattakon – ulkan – yirik" singari qatorlarda semantik daraja, subyektiv baho va stilistik moslik bilan tafovutlanadi. Uchala sinonim turining o'zaro farqlari mavjud bo'lsa-da, ularni birlashtirib turuvchi umumiy jihat - kontekstning hal qiluvchi o'rni. Chunki sinonimlar faqat kontekst ichida to'liq ma'no kasb etadi, o'zaro semantik chegaralari aniqlanadi, stilistik farqlanishlari namoyon bo'ladi. Shu sababli sinonimik birliklarni o'rganishda korpus lingvistikasi asosiy metodlardan biriga aylandi. Korpusdan olingan real nutq namunalari sinonimlarning haqiqiy qo'llanilishini, ularning chastotasi, stilistik xususiyatlari va konnotativ ma'nolarini ishonchli tahlil qilishga imkon yaratadi. Umuman olganda, ot, fe'l va sifat sinonimiya tildagi leksik boylikning asosiy qatlamlaridan biri bo'lib, ular nutqning tabiiyligi, ifodaviyligi va ma'no aniqligini ta'minlaydi. Sinonimlarning o'zaro munosabati va farqlanishi kontekst orqali yuzaga chiqadi, bu esa tilshunoslikda sinonimiya masalasini korpus asosida o'rganishni yanada dolzarblashtiradi. Shuningdek, tilda sinonim birliklarning mavjudligi lisoniy tafakkurning boyligini, xalqning ma'naviy-madaniy merosini, nutq madaniyatining yuksak saviyasini ko'rsatadi. Shu sababli sinonimiyani tizimli o'rganish nafaqat ilmiy ahamiyatga ega, balki amaliy jihatdan ham muhim – lug'at tuzish, matn yaratish, tarjima, ta'lim jarayonlari uchun lingvistik asos bo'lib xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Karimov, T. (2010). O'zbek tilining leksikologiyasi. Toshkent: Fan.
2. Rajabov, A. (2015). Leksikografiya va lug'atshunoslik. Toshkent: Ma'naviyat.
3. Shodiev, B. (2008). O'zbek tilidagi sinonimlar. Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi.
4. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов.

– Москва: Советская энциклопедия, 1966.

5. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. – Москва: Высшая школа, 1986.
6. Крючкова Л.П., Максимов Л.Ю. Основы лексикографии. – Москва: Флинта-Наука, 2010.
7. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. – Москва: Просвещение, 1972.
8. Жалолов Ж. Hozirgi zamon leksikografiyasining dolzarb masalalari. – Toshkent: Fan, 2019.
9. Ismatillaev B. O'zbek tilining sinonimlar lug'ati. – Toshkent: O'zME, 2006.
10. Cruse D.A. Lexical Semantics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
11. Jackson H. Words and Their Meaning. – London: Routledge, 1988.
12. <https://www.dictionary.com>
13. <https://www.thesaurus.com>
14. <https://corpus.byu.edu>
15. <https://www.academia.edu/>
16. <https://www.researchgate.net/>